

IL DUCE'S

Op het eiland San Domino voor de Italiaanse oostkust liet dictator Benito Mussolini in 1939 een strafkolonie exclusief voor homoseksuelen inrichten. Ver weggestopt van de samenleving moesten zij zichzelf zien te redden.

De vuurtoren op de zuidpunt van San Domino, een van de Tremitische Eilanden; op de achtergrond is het Italiaanse vasteland te zien. De homoseksuelen die er in een strafkolonie leefden, mochten onder begeleiding wandelingen over het eiland maken.

HOMO EILAND

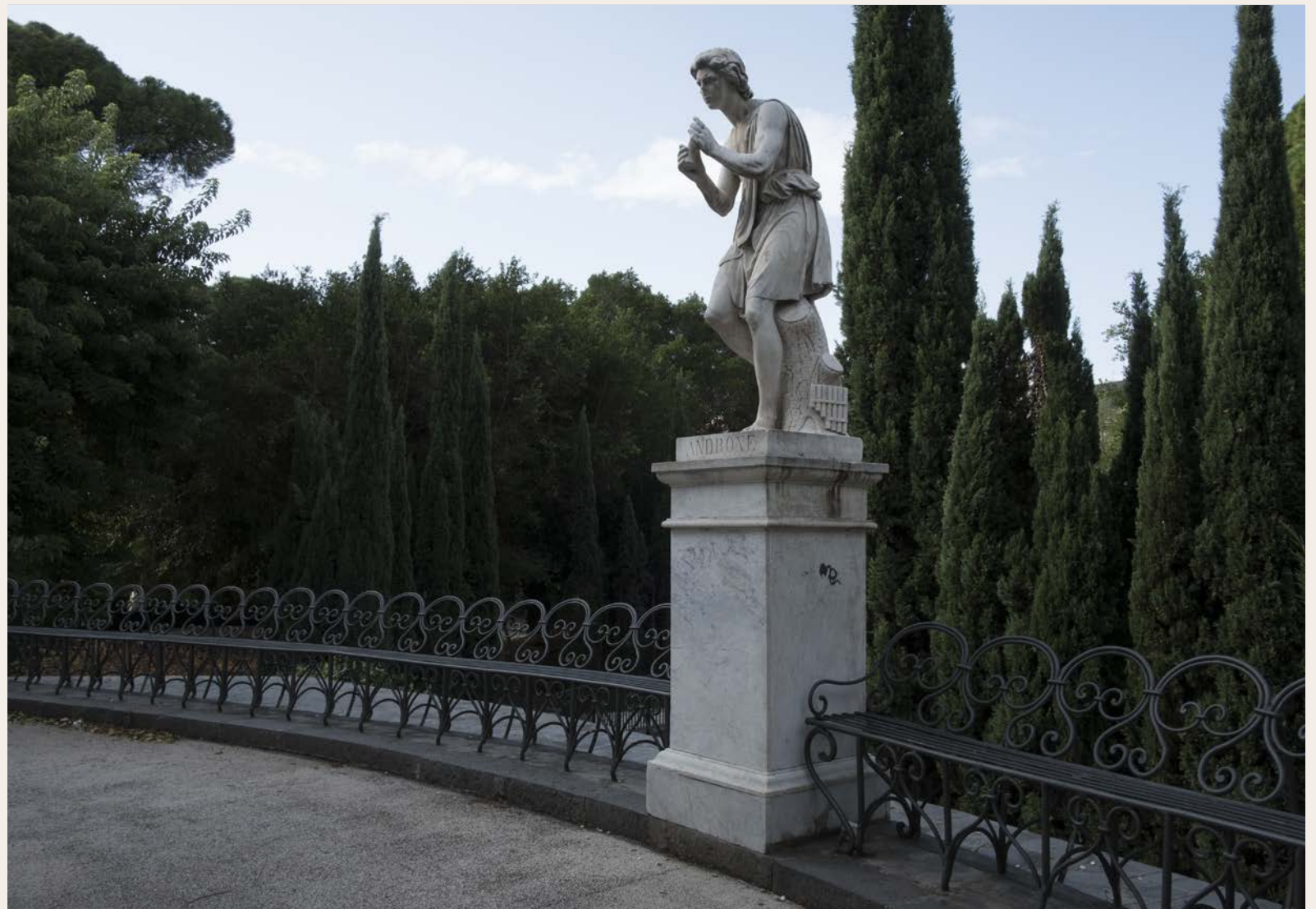
TEKST **BART GIELEN**
FOTOGRAFIE **LUANA RIGOLLI**

Catania,
zaterdagavond
11 februari 1939. Het
is al donker wanneer
de twintigjarige Orazio
Lanzafame de
voordeur achter zich
dichttrekt. De Via
Alogna, overdag een
levendige straat vol
naaiateliers en

kledingmagazijnen in de Siciliaanse kuststad, ligt er stil en verlaten bij. Orazio ziet er verzorgd uit, knap zelfs. Rechte neus, volle lippen en twee indringende bruine ogen. Zijn haar is strak naar achteren gekamd en wordt bijeengehouden door brillantine. Over zijn witte hemd draagt hij een pullover en daarover een jasje. Deze avond is Orazio op weg naar de Piazza Sant'Antonio, zo'n anderhalve kilometer van zijn ouderlijk huis. Hij loopt de straat uit naar beneden en slaat rechtsaf de Via Garibaldi in, glijdt langs muren en kijkt achterom. Geen bekenden te zien. Gelukkig.

Doordeweeks is Orazio schoolmeester, in het weekend klust hij bij als kleermaker in een van de vele werkplaatsen die de buurt rijk is. Hij wil

De tuinen van Villa Bellini, het oudste stadspark van Catania, een havenstad aan de Siciliaanse oostkust. Via Bellini was eind jaren dertig een geliefde ontmoetingsplek onder homoseksuelen in Catania.

graag verder studeren en streeft naar een deugdzzaam en respectabel leven. Dit weerhoudt hem er niet van zo nu en dan 's avonds een bezoek te brengen aan de trottoirs van de Via Etnea, de arcades aan de Piazza Roma, de donkere stegen op het plein van de eeuwenoude domkerk of aan het stadspark, de tuinen van Villa Bellini. Regelmatig is hij te vinden bij de oude platanen in de haven, bekend als de *arvulu rossu* (Siciliaans voor 'grote boom' én 'rode boom'), waar hij jongens van zijn leeftijd ontmoet. Daar, in de schaduw van de stad, gonst het van de bedrijvigheid.

Wat gebeurt, gebeurt stiekem. De jongens weten wat de consequenties zijn als ze worden betrapt. Zeker nu, met de aanwezigheid van een

nieuwe politiecommissaris in Catania, is extra voorzichtigheid geboden.

Alfonso Molina, fascist van het eerste uur, heeft een jarenlange staat van dienst wanneer hij in februari 1938 wegens 'intelligent' en 'ferm' handelen wordt gepromoveerd tot korpschef van de Cataniaanse politie. Met verbijstering neemt Molina kennis van de politiedossiers van zijn voorgangers. In tegenstelling tot zijn vorige standplaatsen Salerno en Avellino, niet ver van Napels, is in Catania sprake van een diepgewortelde homosubcultuur. De Siciliaanse haven- en garnizoensstad, waar jonge matrozen en soldaten over de boulevards paraderen op zoek naar vertier, is in zijn ogen een 'ware plaag

der pederastie'. Specifiek verantwoordelijk hiervoor zijn de zogenaamde *arrusi*, een Siciliaanse term voor de veelal jonge mannelijke prostituees die hun lichaam verkopen voor geld, drank en sigaretten.

'Ik ken alleen maar echte mannen. In dit trotse en gelukkige Italië bestaat deze abnormaliteit niet,' verkondigt Benito Mussolini in 1930. Volgens hem is er dan ook geen noodzaak om gerichte maatregelen tegen homoseksuelen te nemen – tot grote teleurstelling van het Vaticaan. Anders dan in landen als Engeland, Frankrijk, Nederland en nazi-Duitsland, is homoseksualiteit in het fascistische Italië niet wettelijk strafbaar.

HOMOSEKSUELEN BESTAAN dan officieel weliswaar niet in het Italië van Mussolini, maar mannen die 'onwaardig en verwijfd gedrag vertonen', worden wel gezien als een gevaar voor de samenleving. Mussolini is geobsedeerd door de gedachte dat zijn 'nieuwe Italië' vanaf de tweede helft van de jaren dertig in een moreel en demografisch verval is geraakt. Ondanks jarenlange

Deze munt met twee dansende mannen gold als betaalmiddel in El Dorado, een populaire Berlijnse nachtclub in de *roaring twenties*. Een soortgelijke munt werd gebruikt in de danszaal op het Piazza Sant'Antonio in Catania (nu een koffiëbar en wedkantoor). Hoewel de toegang gratis was, kostte een dans twintig cent. In de nacht van 11 op 12 februari 1939 vond hier een grootschalige *razzia* plaats tegen homoseksuele mannen.

propaganda en stevige financiële prikkels, zoals geboortesubsidies en huwelijksleningen, wil de Italiaanse bevolking maar niet groeien. De gehoopte 'antropologische revolutie' die de 'nieuwe heroïsche mens' moet baren, blijft derhalve uit. Het gebrek aan mannelijkheid en vitaliteit baart *il duce* ernstig zorgen. Hardere maatregelen zijn noodzakelijk tegen hen die met 'perverse' handelingen niet alleen hun eigen gezondheid te gronde richten, maar tevens het voortbestaan van de natie bedreigen. De tot dan toe gevoerde strategie – sociale druk, tijdelijk huisarrest, dagelijkse meldplicht, een verbod op het bezoeken van openbare gelegenheden – werkt niet meer.

DE POLITIECHEF VAN CATANIA ACHT NOG MAAR ÉÉN OPLOSSING MOGELIJK: CONFINO, VERBANNING.

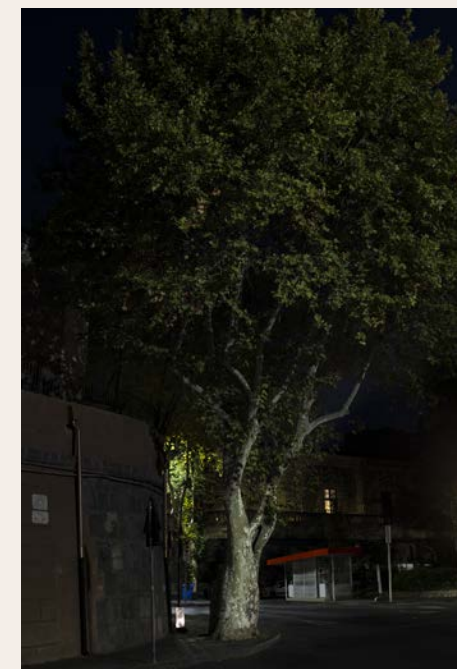
Op 20 januari 1939 is voor Molina de maat vol. Hij schrijft een brandbrief aan de prefect van Sicilië waarin hij aandringt in te grijpen 'in het belang van het publieke fatsoen en het welzijn van ons ras, opdat de voedingsbodem van deze ziekte kan worden dichtgeschroeid.' Tot zijn afgrijzen constateert hij dat onder de bevolking 'veel spontane en natuurlijke walging is overwonnen en sommige koffiëhuizen, bioscopen, danszalen, strand- en bergresorts, al naargelang het seizoen, deze zieke mensen verwelkomen' en dat zelfs 'jongeren van alle sociale klassen die tot nu toe onverdacht waren, nu zo beïnvloed zijn door deze vorm van seksuele degeneratie dat ze heel vaak geslachtsziekten krijgen.'

Bij gebrek aan passende wetgeving is volgens de politiechef nog maar één enkele oplossing mogelijk: *confino*, verbanning. Italië, met zijn vele eilanden, biedt genoeg mogelijkheden daartoe. De prefect geeft carte blanche, en eind januari vinden de eerste arrestaties plaats. Zeventien mannen worden opgepakt. De ondervragingen leveren Molina bruikbare informatie op. In de valse hoop op vrijlating noemen de gearresteerden meerdere namen. Met een nieuwe verdachtenlijst in handen, besluit

Molina waar en wanneer hij zijn volgende slag zal slaan. Het wordt de danszaal op de Piazza Sant'Antonio, zaterdagavond 11 februari.

CATANIA, ZATERDAGAVOND 11 FEBRUARI 1939. Orazio gaat een laag gebouw binnen – zo op het oog een grote garage of opslagmagazijn. Hij vraagt een glas wijn en kijkt om zich heen. Een kale hal met witgekalkte muren, een kleine bar, met achter in de hoek een podium waarop een orkestje wals- en tangomuziek speelt. Ondanks het vroege tijdstip is het al erg druk. Orazio herkent veel gezichten: Luca 'de leeuw' met zijn goudkleurige haar, Matteo 'de naaister' met zijn ranke vingers, en Sabino 'de herzogin', wiens voorouders van adellijken bloede schijnen te zijn. Zelf wordt Orazio 'A Francisa' genoemd, 'Frans meisje' in het Siciliaans dialect.

De *arvulu rossu* (Siciliaans voor 'grote boom') is een grote eeuwenoude plataan gelegen pal aan de haven van Catania op de Piazza Borsellino. 's Avonds was het een drukbezochte plek waar veelal jonge mannelijke prostituees afspraken met hun klanten.

Een van de twee stenen barakken waar de zestig mannen tijdens hun ballingschap verbleven. Nu is het gebouw een privéwoning. De andere barak is opgegaan in een hotel.

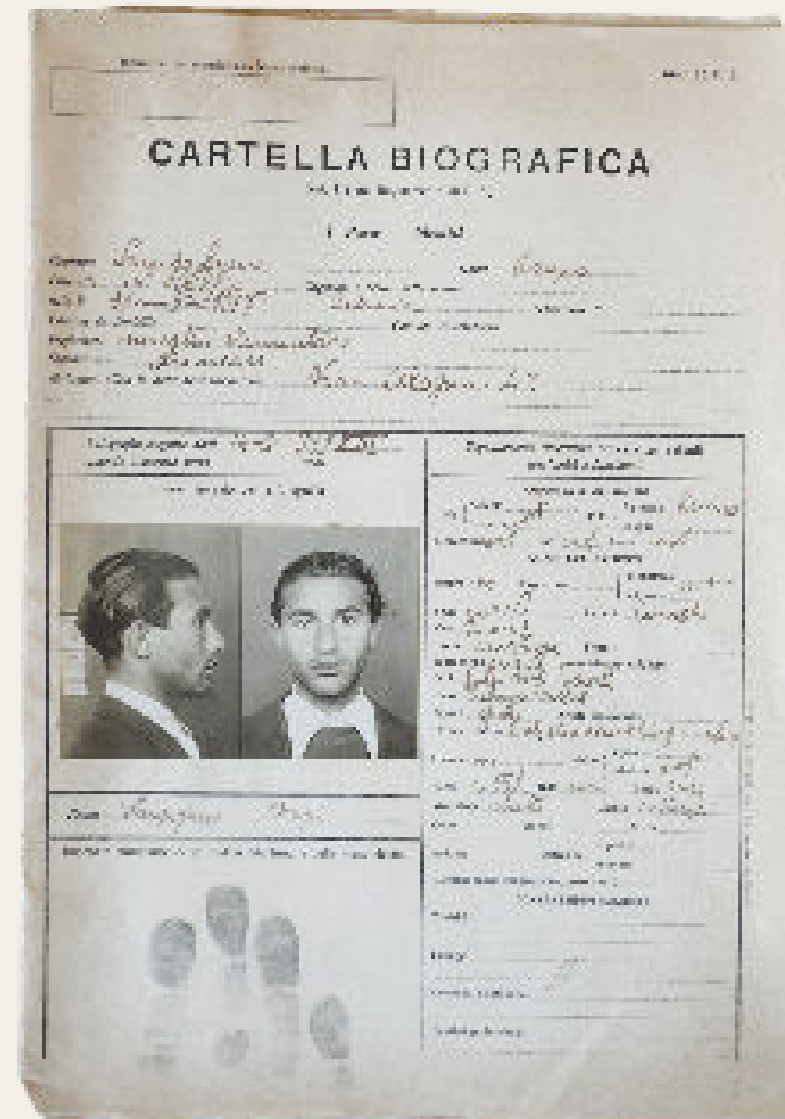

Zijn vrienden dansen met elkaar of staan aan de zijkant te flirten met de andere aanwezigen. Dat hier geen vrouwen zijn, is niet vreemd. Moeders en dochters worden geacht 's avonds thuis te blijven.

'Carabinieri' gilt iemand plotseling. Tafels en stoelen vallen om. Orazio voelt hoe een hand hem naar voren duwt, terug het plein op, dat inmiddels vol staat met agenten en gearresteerde jonge mannen. Er wordt geslagen, geschreeuwd en gescholden. Voordat hij er erg in heeft, zit Orazio samen met anderen in een open vrachtwagen.

Meerdere razzia's leveren in de eerste maanden van 1939 in totaal 45 arrestanten op. Molina is tevreden. De jongste arrestant is achttien jaar, de oudste 54. Het zijn fabrieksarbeiders, winkelbedienden, kleermakers, obers en boerenknechten. Velen zijn analfabeet en apolitiek. Opvallend afwezig zijn de welgestelde heren die thuis privéfeesten gaven. Al dan niet door omkoping hebben zij zichzelf weten te redden. Om er zeker van te zijn dat het daadwerkelijk om arrusi gaat, worden anale

inspecties uitgevoerd, waarbij wordt gezocht naar bewijs voor 'tegennatuurlijke' seksuele handelingen. Zonder juridische bijstand wachten de mannen in een politiecel op het vonnis van de prefect. De straffen worden zonder proces opgelegd: vijf jaar ballingschap in een strafkolonie. Het is de maximale straf, waartegen geen beroep mogelijk is.

CATANIA 1939: 'PASSIEVE' EN 'ACTIEVE' PEDERASTIE

Het politiedossier van Orazio Lanzafame, zoals dat werd opgetekend een dag na zijn arrestatie in Catania. Voor iedere gearresteerde *arrusu* werd een dergelijk formulier ingevuld, voorzien van persoonsgegevens, lichamelijke kenmerken en vingerafdrukken. In Catania werd in de jaren dertig met de term 'arrusu' verwezen naar een homoseksuele man die in een relatie gewoonlijk de 'passieve' rol aannam. Het waren juist deze mannen die werden gearresteerd, omdat alleen zij die de 'actieve' rol op zich namen, werden beschouwd als mannelijk.

ARCHIVIO CENTRALE DELLO STATO, ROMÉ

Er bestaat geen draaiboek voor deze enorme verbanningsoperatie. Voor de eerste zeventien gevangenen wordt in februari een plek gevonden op de rond Sicilië gelegen eilanden Ustica, Favignana en Lampedusa. Daar zullen ze samen met veroordeelde criminelen in barakken worden opgesloten. Ambtenaren van het ministerie van Binnenlandse Zaken vinden het echter praktischer om alle arrusi, dus ook de eerste zeventien gevangenen, naar één locatie te sturen. Er wordt een geschikte plek gevonden in de Adriatische Zee, zo'n 35 kilometer uit de Italiaanse oostkust: de Tremitische Eilanden. Een

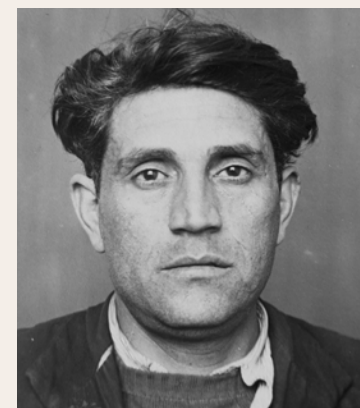
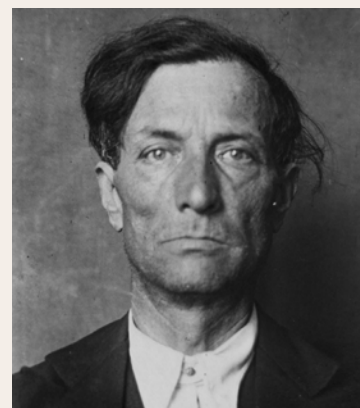
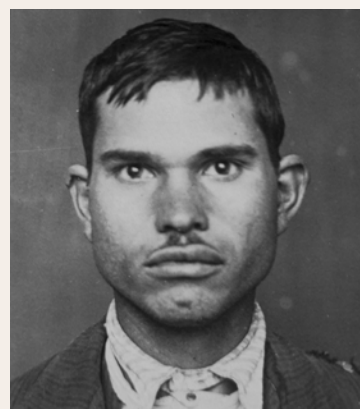
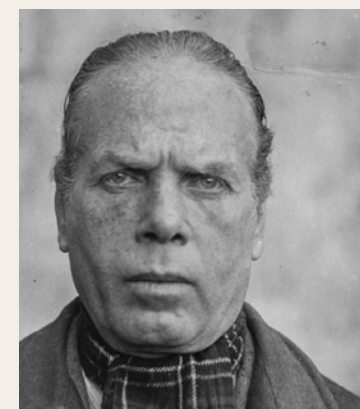
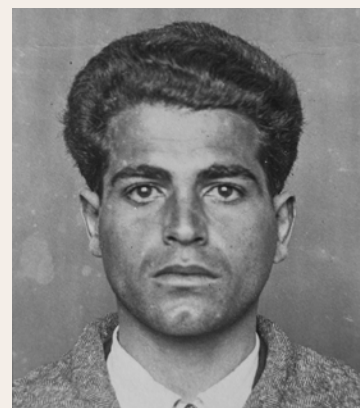
ervan is San Nicola, het historische, religieuze en bestuurlijke centrum van de archipel. Het eiland doet tevens dienst als gevangenis voor politieke tegenstanders van het fascistische regime, zoals communisten en socialisten. Even verderop ligt San Domino, een praktisch onbewoond eiland dat met ruim twee vierkante kilometer veruit het grootste is van de archipel. De aanwezigheid van twee stenen barakken maakt het tot een perfect verbanningsoord, waar niet alleen de arrusi uit Catania, maar ook homoseksuelen uit andere delen van Italië naartoe kunnen worden gebracht.

Begin maart verlaten de eerste gevangenen Sicilië. Om ruchtbaarheid te voorkomen, besluiten de autoriteiten hen in groepjes te laten vertrekken. De reis om er te komen is lang, een directe bootverbinding tussen Catania en de Tremitische Eilanden is er niet. Vastgeketend in tweetallen arriveren de gearresteerden per schip op het Italiaanse vasteland, waar een trein hen via de binnenlanden naar havens op het schiereiland Gargano zal brengen. Onderweg is er amper eten en drinken, overnachten doen de arrusi in politiecellen en op spoorwegstations. Eenmaal aangekomen op Gargano, vertrekken ze via de dokken van Vieste, Peschici en San Menaio per veerboot naar het hoofdeiland San Nicola. Daar handelt Francesco Coviello, de directeur van de strafkolonie, snel de formaliteiten af. Naast nieuwe kleding krijgen de gevangenen een officiële verblijfsvergunning: een klein rood boekje dat ze te allen tijde bij zich moeten dragen. Hierin staan niet alleen hun persoonsgegevens, maar ook de 22 regels waaraan alle politieke bannelingen op de Tremitische Eilanden zich moeten houden. Zo is het hebben van en luisteren naar de radio strikt verboden, evenals kaartspelen, discussiëren over politieke onderwerpen, het hebben van contact met de lokale bevolking, het samenscholen buiten de barakken, en het bezoeken van publieke ruimten, zoals bars en restaurants.

ONDERWEG IS ER AMPER ETEN EN DRINKEN, ZE OVERNACHTEN IN POLITIECELLEN EN OP TREINSTATIONS.

DAT WE EEN BEELD HEBBEN van wat er zich op San Domino heeft afgespeeld, is te danken aan de inzet van historicus Gianfranco Goretti en taalwetenschapper Tommaso Giartosio. Aan de hand van minutieus archiefonderzoek in politiedossiers en 'ouderwets' spoorwerk via telefoonboeken, weet het tweetal eind jaren tachtig in contact te komen met enkele overlevenden. Sommigen willen niet praten; voor hen is stilte makkelijker dan het openrijten van oude wonden. Anderen willen maar al te graag hun verhaal kwijt; het is vaak de eerste keer dat zij

Portretten van zestien van de 45 Cataniaanse arrusi, die de politie kort na hun arrestatie in 1939 liet maken ten behoeve van persoonlijke dossiers (pagina XX). De jongste arrestant was achttien jaar oud, de oudste 54.

Vincenzo Carducci samen met zijn vrouw Olympia en hun tien kinderen (jaren dertig). Op zijn boerderij op San Domino vonden enkele *arrusi* emplooi.

DE ARRUSI VERBLIJVEN IN SPARTAANSE SLAAPZALEN ZONDER ELEKTRICITEIT, PRIVACY EN STROMEND WATER.

openlijk hun herinneringen met iemand kunnen delen. De getuigenverslagen leiden in 2006 tot het verschijnen van *La città e l'isola* ('De stad en het eiland').

Al roeiend vanuit San Nicola komen Orazio en enkele lotgenoten in juni 1939 aan op hun nieuwe bestemming. Ze behoren tot de laatste groep gevangenen uit Catania. Hoewel harde cijfers ontbreken, gaan Goretti en Giartosio ervan uit dat in totaal ongeveer zestig Italiaanse mannen werden opgesloten op San Domino, van wie 45 afkomstig uit Sicilië. De gevangenen verblijven in de twee stenen barakken, spartaans ingerichte slaapzalen zonder privacy, elektriciteit

en stromend water. Er zijn geen riolen of toiletten. Al het afval wordt achtergelaten in het midden van de straten. Het grootste probleem is de voedselvoorziening: het eten komt van het vasteland, voedselresten van de markten van de kuststeden. Het is steevast te weinig en van slechte kwaliteit. Tuberculose komt vaak voor en velen belanden in de ziekenboeg in San Nicola. Twee keer per dag moeten de bannelingen aantreden voor het appèl op het 'dorpsplein'. Wie ongeoorloofd afwezig is, kan zweepslagen tegemoet zien. Elke avond bij zonsondergang klinkt een luide bel op het eiland, het sein voor de avondklok. Is iemand te laat, dan wacht ook hier de zweep. Zodra de deuren worden gesloten, dient het volstrekt stil te blijven. De meeste bewakers keren terug naar San Nicola om pas de volgende ochtend de barakken weer te openen.

Vier lire per dag krijgt iedere gevangene op San Domino, bij lange na niet genoeg om in het eerste levensonderhoud te voorzien. Vandaar dat sommige mannen dagelijks onder strikte begeleiding naar San Nicola mogen gaan om er

Boven: De boerderij van Vincenzo Carducci op een oude foto, en wat er nu nog van over is (geheel bovenaan). Atilio Carducci, toen twaalf jaar oud, herinnert zich hoe hij en zijn broers de *arrusi*, die opgesloten waren in een grote ruimte, bespioneerde door een kleine scheur in de muur. Hoe ze 's avonds dansten, 'de een verkleed als vrouw, de ander als man'. Onder: Een instrument dat de politie gebruikte voor anale inspecties op 'tegnatuurlijke' seksuele handelingen.

als kleermaker, kapper, schoenmaker, timmerman of smid te gaan werken. Contact met de bevolking op San Domino is officieel verboden, maar sommige achterblijvers vinden werk op de boerderij van Vincenzo Carducci. Met zijn vrouw en tien kinderen vormt hij een van vier boerengezinnen op het eiland. Carducci is weliswaar afgevaardigde van de fascistische partij, maar heeft er geen enkel bezwaar tegen dat gevangenen hem helpen in zijn boom- en wijngaarden. Ook de andere boeren kunnen extra herders en stalknechten goed gebruiken. Carducci vindt het zelfs best dat een *arrusu* bijkluist in de mini-markt die wordt uitgebaat door twee van zijn zonen. Het is onder de bannelingen een van de meest begeerde baantjes. De aanwezigheid van dennen, rozemarijnstruiken, Indische vijgen, paddenstoelen en bessen op het eiland biedt ook uitkomst. De extra groente- en fruitopbrengsten leveren behalve meer eten ook extra financiële inkomsten op.

De gevangenen mogen wandelen op het eiland, maar wel altijd in het bijzijn van een bewaker. Die loopt op gehooraafstand mee. Met een omtrek van zo'n tien kilometer is een rondje San Domino snel gemaakt. Om het eentonige leven draaglijker te maken, worden verjaardagen en de komst van nieuwkomers gevierd met bloemen,

decoraties, muziek en geïmproviseerd theater. De carabinieri staan het oogluikend toe. Elke dag worden de taken onderling verdeeld: wie gaat plukken, wie kookt het eten, wie wast af, wie haalt water en wie gaat houtskool maken van het vele sprokkelhout op het eiland.

Na verloop van tijd beginnen de inwoners en de bewakers te wennen aan de gevangenen. Er wordt niet meer vreemd opgekeken wanneer er aan een waslijn vrouwenondergoed en jurken te drogen hangen. De politieke delinquenten uit San Nicola weten de barakken te vinden voor wat seksuele afleiding – met het excuus dat ze houtskool komen halen. Met zestig arrusi op het eiland is er altijd wel iemand te vinden die aan hun behoefte kan voldoen. Zelfs bewakers onderhouden stiekeme relaties. Het leidt tot jaloerse situaties, zelfs tot vechtpartijen.

Gescheiden van familie en vrienden schrijven veel arrusi brieven aan de Italiaanse autoriteiten, Mussolini en ook aan koning Victor Emanuel III. Het zijn smeebeden waarin men het 'ondeugdelijk' gedrag verafschuwt dat enkel het gevolg zou zijn geweest van ongelukkig handelen, onervarenheid of een traumatische gebeurtenis uit het verleden. Allen schrijven dat ze nog steeds goede patriottistische burgers zijn en dus een tweede kans verdienen.

Zo ook Orazio. Op 6 oktober 1939 schrijft hij een brief aan het ministerie van Binnenlandse Zaken:

'Al acht maanden snak ik alle dagen naar vrijheid, op alle tijden, op elk moment. De gedachte aan vijf jaar verbanning maakt me gek. Stelt u zich eens voor, edelachtbare, het grote verdriet van mijn geliefde vader. Wat een schande voor hem. God in Eden strafte de mens met de dood, maar nam hun de vrijheid niet af. Deze is dus meer waard dan het leven. Het leven zonder vrijheid is dood, in het bijzonder voor een jong iemand van twintig jaar, die serieus over zijn toekomst hoort te denken. En waarom? Omdat zes jaar terug, toen ik voor het eerst uit school was om samen met mijn ouders op vakantie te gaan, een ellendeling mij dwong datgene te doen wat ik nu zou verafschuwen.'

Op 28 mei 1940 wordt aan Orazio's oproep gehoor gegeven. In samenspraak met de directeur van de kolonie besluit Mussolini San Domino op te heffen als gevangeneiland. Aan dat besluit ligt geen mededogen ten grondslag, maar pure pragmatiek. Italië heeft zich inmiddels in de Tweede Wereldoorlog gestort, en de barakken en lege huizen op het eiland zijn nodig voor het huisvesten van nieuwe krijgsgevangenen. Vijf jaar ballingschap wordt omgezet in twee jaar huisarrest. Sommigen huilen bij de gedachte terug te keren naar de samenleving die hen verafschuwt en de schande die hun te wachten staat. Op 7 juni vertrekken zestig mannen huiswaarts. San Domino verdwijnt in de mist, het verhaal verdwijnt in de doofpot.

TEGENWOORDIG WETEN JAARLIJKS meer dan honderdduizend toeristen San Domino te vinden. Het eiland met zijn kalkstenen rotsen en ruwe kliffen is een geliefde plek voor duikers en wandelaars. Weinig herinnert hier aan de zestig homoseksuelen die er ooit zaten opgesloten. De twee stenen barakken staan nog overeind, maar zijn opgegaan in een woonhuis en een hotel. Op

Onder: een rood boekje, met persoonsgegevens en de regels van de strafkolonie, diende als 'verblijfsvergunning'; de arrusi moesten het altijd bij zich dragen. Rechterpagina: Het ex-hoofdkwartier van de fascistische partij (nu een kerk en buurthuis) op het dorpsplein van San Domino. Tweemaal daags moesten de bannelingen hier op appèl verschijnen.

initiatief van de Italiaanse LHBTI-organisatie Arcigay verscheen in 2013 een herdenkingsplaque op San Domino, die mede werd onthuld door Ivan Scalfarotto, de eerste homoseksueel in het Italiaanse parlement die openlijk voor zijn geaardheid uitkwam. Dankzij zijn inzet stemde het Italiaanse parlement in 2016, als laatste in de EU, in met het geregistreerd partnerschap voor homo's en lesbiennes.

De fascistische strafkolonies waren allesbehalve een 'vakantiebestemming', zoals president Silvio Berlusconi ze in 2003 typeerde in een interview waarin hij het beleid van Benito Mussolini vergoelijkte. De omstandigheden op de verbanningseilanden waren zwaar. Dat gold in het bijzonder voor de in totaal 196 andere gearresteerde Italiaanse homoseksuelen die niet op San Domino verbleven, maar tot aan het einde van het fascistische regime, in 1942, elders geïnterneerd waren.

Het is een ironisch gegeven dat Mussolini onbedoeld de eerste homovriendelijke samenleving in Italië had gecreëerd: San Domino was de enige plek waar homoseksuelen zichzelf

konden zijn zonder te vrezen voor hun geaardheid. Hoewel sommige gevangenen genoten van deze paradoxale vrijheid, voelden andere juist enorme schaamte over hun blootstelling als homoseksueel. Dit maakt deze geschiedenis tevens complex.

EENMAAL TERUG OP SICILIË probeert Orazio na twee jaar huisarrest een nieuw leven op te bouwen. Hij gaat naar een kloosterschool buiten de stad, maar daar zal hij op aandringen van de politie uiteindelijk worden verwijderd. Orazio keert terug naar zijn geboortestad Catania, waar hij verder in anonimiteit zal leven en uiteindelijk jong zal sterven.

Het is dankzij de herinneringen van twee andere ooggetuigen dat zijn verhaal bekend is. Met Gianfranco Goretti en Tommaso Giartosio heeft Orazio nooit gesproken. □

Historicus **Bart Gielen** schreef eerder voor National Geographic Historia. Fotografe **Luana Rigolli** richt zich op historisch onderzoek en de interactie tussen mens en landschap. Sinds 2020 werkt ze aan haar project *L'Isola degli arrusi, 1939*.